

**ELMALILI HAMDİ YAZIR'IN
ALLAH'IN RAHMAN VE RAHİM SIFATLARINI TAHLİLİ**

- Elmalili Hamdi Yazir's Approach To God's Two Attributes: The Compassionate
(*Rahman*) And The Merciful (*Rahim*) -

Dr. Sabri YILMAZ

Dokuz Eylül Ü. İlahiyat Fakültesi

sabri.yilmaz@deu.edu.tr

Abstract: *The Compassionate (rahman) and The Merciful (rahim) are two main attributes of God, the most repeated ones in the Quran. According to Elmalili, who emphasized Allah's treatment all the creatures with the Compassion, in God-World relations these attributes come first. By dividing the Compassion (rahmet) into two parts as a rahmani rahmet and rahimi rahmet, he thinks that the first (rahmani rahmet), the essence of which is benevolence (ihsan), covers all creatures while the second, (rahimi rahmet) the essence of which is justice (adalet), relates only the man and his actions.*

Key Words: *Elmalili, the Compassionate, the Merciful, benevolence, justice.*

Giriş

Yüce ve aşkın bir varlık olan Allah'a iman bütün ilahî dinlerin en önemli esasıdır. O'nu duyu verilerine göre tanımlamak mümkün değildir. Ancak insanoğlu iman ettiği bu varlığı tanımak, tanımak için de O'ndan bahsetmek ister. Bu arzusunu gidermek için o, Allah'ın görünür âlemdeki varlıklardan farklılığını anlatan değişik nitelikleri ve sıfatlarına başvurur. Nitekim Kur'an da Allah'ın insanlar tarafından tasavvurunu kolaylaştırmak için birtakım isim ve sıfatları O'na atfeder. Allah'ı tavsif etmek üzere Kur'an'da en çok kullanılan sıfatların başında ise *rahman* ve *rahim* gelir.

Kelam ilminin temel ilgi alanı, Allah'ın zatı ve sıfatlarıdır.¹ Başka bir ifadeyle Allah hakkında konuşmak veya O'nun nasıl bir varlık olduğunu, evrenle, özellikle de insanla nasıl bir ilişki içinde bulunduğunu dile getirmek Kelam ilminin başlıca konusunu oluşturur.² Bununla birlikte Kelamcılar ilim, irade, kudret gibi sıfatlar üzerinde geniş kapsamlı ve çetin tartışmalar yaptıkları halde, Allah'ın *rahman* ve

¹ Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazalî, **er-Risâletü'l-ledünniyye**, (**Mecmuatu Resâil** içinde, Daru'l-kütübi'l-İlmiyye, I-VII), Beyrut, ts., III, s. 63-64; İzmirli İsmail Hakkı, **Yeni İlm-i Kelam**, haz. Sabri Hizmetli, Ankara 1981, s. 2.

² Mehmet S. Aydın, **Alemden Allah'a**, İstanbul, 2000, s. 9; Fethi Kerim Kazanç, "*Eş'arî Kelam Sisteminde Allah Anlayışı ve Doğurduğu Sorunlar*", **Tanrı Tasavvurları ve Sosyal Hayata Yansımaları Sempozyumu**, Sakarya 2005, s. 109.

rahim sıfatları hakkında yeterince kelam etme yoluna gitmemişlerdir.³ Halbuki Allah'ın kendi zatına rahmeti yazdığı⁴ ve rahmetinin her şeyi kuşattığı⁵ Kur'an'da açıkça ifade edilir. Hatta birçok ayette de O'nun *rahman* ve *rahim* olduğu vurgulanır.⁶ Bu açıdan bakıldığında Kur'an'da, Allah'ın kudretinin merhamet ve adaletiyle sınırlandırıldığı görülür.⁷

Ayrıca Müslümanların inanç dünyalarında ve günlük hayatlarında önemli bir yeri olan "besmele"de⁸ *rahman* ve *rahim* sıfatları Allah'ın özel ismi olan "Allah" lafzı ile birlikte kullanılır. Cenab-ı Hakk'ın Rububiyet sıfatları arasında sayılan⁹ *rahman* ve *rahim*, Kur'an'ın ilk suresi Fatihâ'da da "Allah" isminin hemen arkasından zikredilmektedir. Bu bakımdan *rahman* ve *rahim* sıfatlarının, ilim, irade ve kudret sıfatlarına göre daha öncelikli olduğunu ifade etmek mümkündür.

³ Günümüzde yapılan bazı çalışmalarda Allah'ın "*rahman*" ve "*rahim*" sıfatlarına temas edildiğini görmek mümkündür. Bkz. Fazlur Rahman, **Ana Konularıyla Kur'an**, çev. Alpaslan Açıkgenç, Ankara 1993, s. 39-51; Hüseyin Atay, **Kur'an'da İman Esasları**, Ankara 1998, s. 89-93; Suat Yıldırım, **Kur'an'da Uluhiyyet**, İstanbul 1987, s. 50, 115; Veli Ulutürk, **Kur'an'ı Kerim Allah'ı Nasıl Tanıtıyor?**, İzmir 1985, s. 107-109; İlhami Güler, **Sabit Din Dinamik Şeriat**, Ankara 1999, s.105-106; Osman Karadeniz, "*Rahmân als Beiname Allahs*", **Theion, Diakonie Der Religionen 2**, Ed. B. Beinhauer Köhler, Matthias Benad und Edmund Weber, Frankfurt 2005, XIV, 31-44; Sabri Yılmaz, "*Die Attribute "der Allerbarmer" (ar-rahmân) und "der Allbarmherzige" (ar-rahîm) bei El-malûlî*", **Theion, Diakonie Der Religionen 2**, Ed. B. Beinhauer Köhler, Matthias Benad und Edmund Weber, Frankfurt 2005, XIV, 55-61; Hatice K. Arpaguş, "*Tanrı Tasavvurunda Rahmet ve Gazap*", **Tanrı Tasavvurları ve Sosyal Hayata Yansımaları Sempozyumu**, Sakarya 2005, s. 214-252.

⁴ En'am, 6/12, 54.

⁵ En'am, 6/147; Araf, 7/156; Mü'min, 40/7; Zümer, 39/53.

⁶ Allah'ın Rahman ve rahim olduğunu vurgulayan bazı ayetler için bkz. Fatihâ, 1/3; Bakara, 2/37, 54, 128, 143, 160, 163, 173, 199, 218; Maide, 5/74; Tevbe, 9/99; Hıcr, 15/49; İsrâ, 17/110; Enbiya, 21/36, 112; Hac, 22/65; Neml, 27/30; Yasin, 36/52, 58; Fussilet, 41/2; Şûra, 42/5; Rahman, 55/1; Haşr, 59/22; Mülk, 67/ 29; Nebe, 78/37, 38.

⁷ İlhami Güler, **Allah'ın Ahlâkîliği Sorunu**, Ankara 2000, s. 65.

⁸ Suat Yıldırım, "*Besmele*", **DİA**, İstanbul 1992, V, s. 531. Hz. Peygamber, "Besmele ile başlamayan her iş bereketsiz ve güdüktür" buyurarak Müslümanların her önemli ve meşru işe Allah'ın adını anarak başlamalarını tavsiye etmiştir. Bkz. Ebu Davud Süleyman b. El-Eş'as es-Sicistanî, **Sünen**, Kitabu'l-Edeb: 18, V, 172, Hadis No: 4840; İsmail b. Muhammed el-Aclunî, **Keşfu'l-hafâ ve müzîlu'l-ilbâs**, Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1988, II, 119; Celaleddin b. Ebi Bekir es-Suyutî, **el-Câmiu's-sağîr fî ehâdisi'l-beşîri'n-nezîr**, Beyrut 1990, I, 391.

⁹ Şerafettin Gölcük-Süleyman Toprak, **Kelam**, Konya 1991, s. 184.

Bu makalemizde biz, Elmalılı Hamdi Yazır'ın (1878–1942), Allah-insan ilişkisi çerçevesinde insanın diğeri varlıklardan farklı yaratılışının bir nevi dayanağı olarak gördüğü, Allah'ın *rahman* ve *rahim* sıfatlarına bakışını, Kur'an tefekkürüne büyük katkı sağlayan *Hak Dini Kur'an Dili*¹⁰ isimli eseri çerçevesinde incelemeye çalışacağız.

1. Allah Hakkında Sıfat veya İsimler Üzerinden Konuşmak

1a. Allah Hakkında Konuşmanın İmkânı

İlahi dinler dikkate alındığında Allah hakkında konuşmanın kaçınılmaz bir gerçek olduğu görülür. Çünkü bu dinlerin kutsal metinlerinde Allah, kendi varlığı ve zatından bahsederek, bir anlamda, insanlara bilgi vermektedir. Başka bir ifadeyle bu metinlerde konuşan, bizzat Allah'ın kendisidir.¹¹ Ancak *geçicilik*, *kozalite* ya da *öncesi olan bir şartlanmışlık* gibi kategorilerle kuşatıldığı için insanın bütün algılamaları ve yargıları bu kategorik çerçeve içerisinde şekillendiğinden, zaman ve mekândan münezze olan Allah hakkında düşünce üretecek bir yorum perspektifi oluşturması kolay değildir.¹² Bunun için, yukarıda da ifade edildiği üzere, Kur'an birtakım isim ve sıfatları Allah'a atfederek, O'nun insanlar tarafından tasavvurunu kolaylaştırmaya çalışmakta; bu yönüyle de insana yol göstermektedir.

Hamdi Yazır, işin başında, gerçek ilah olarak Allah'ın bütün yaratıklara başlangıç/kaynak olan isim ve sıfatları bulunduğu halde, O'nun zatından hakkıyla bahsetmenin mümkün olmadığını kabul eder. Ona göre insanoğlu, gerçek mahiyeti her türlü bileşimden uzak olan Allah'ı tam anlamıyla tavsif etme imkânından mahrumdur. Çünkü vasıf, mevsuf ile sıfat arasında az-çok bir mugayeret/başkalık gerektirir. Ayrıca müştak isim ve sıfatların hiçbiri Cenabı Hakk'ın mahiyetini anlatmaya kâfi değildir.¹³ Dolayısıyla âlemlerle ilişkisi bir yönüyle içkin, bir yönüyle aşkın olan Allah'ın işaret edilemez, fakat gerçek bir konuşma nesnesi/mevzuu olduğu kabul edilmelidir.¹⁴

1b. Rahman ve Rahim'in Sıfatlar Tasnifindeki Yeri

Kelamcılar, ilahiyat konularını eğitim-öğretime elverişli hale getirmek için mantikî bir uyum içerisinde sistemleştirmeye gayret etmişler; bu arada Kur'an'da zikredilen isim ve sıfatları, belli ölçüde, tasnif ederek açıklamaya çalışmışlardır. Özellikle Sünnî kelam kitaplarında sıfatların, tenzihî, sübutî ve fiilî sıfatlar şeklinde genel olarak üç gruba ayrıldıkları görülmektedir. Buna göre tenzihî sıfatlar, Allah'ın aşkınlığını ve O'ndan nefyedilmesi gereken hususları; sübutî sıfatlar, Allah'ın yetkinliğini ve O'na nispet edilmesi gereken vasıfları; fiilî sıfatlar ise Allah'ın âlemlerle

¹⁰ Mehmet S. Aydın, *İslam Felsefesi Yazıları*, İstanbul 2000. s. 191.

¹¹ Mehmet S. Aydın, *Alemden Allah'a*, İstanbul 2000. s. 9-10.

¹² Şaban Ali Düzgün, *Allah, Tabiat ve Tarih*, Ankara 2006, s. 135-136.

¹³ Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 1971, I, 562.

¹⁴ Turan Koç, *Din Dili*, Kayseri 1995, s. 36.

ilişkisini, âlemi yaratmasını ve idare etmesini daha ayrıntılı bir şekilde ifade eden kavramlardır.¹⁵

Elmalılı, Allah hakkında kullanılan *rahman* ve *rahim* kelimelerinin isim mi yoksa sıfat mı olduğu hakkında bir hüküm vermeden önce, isim ve sıfat ile ne kastedildiğini tespit etmeye çalışır. Lügatte ismin, bir şeyin zihne doğmasını sağlayan alamet ya da işaret anlamına geldiğini ifade eden Elmalılı, terim olarak da “yalnız başına bir manaya delalet eden kelime” diye tarif edildiğini belirtir. O, ismin delalet ettiği manaya veya onun zihin ya da dış dünyada gerçekleşen şekline müsemma adı verildiğini zikrederken sıfatların, ismin bir türü olduğunu vurgular.¹⁶

Kur’an-ı Kerim’de Allah’ın isimlerini belirtmek üzere “*Esmâ-i Hüsnâ*”¹⁷ tabiri kullanılmaktadır. Allah’a atfedilen bu isimlerin büyük bir kısmı, O’nun farklı özelliklerinin öne çıkartılması, bir anlamda o vasıflarla tanımlanması olarak görülebilir. İslam düşüncesinde “Allah” lafzının zat ismi, “rahman”, “rahim” ve diğerlerinin de sıfat ismi olarak tasnif edilmesine bu açıdan bakılabilir.¹⁸ Nitekim Elmalılı da Allah’ın isimlerinin zat ismi ve sıfat ismi olarak ikiye ayrıldığını ifade eder.¹⁹ Ona göre “Allah” ismi bütün isim ve sıfatları toplayan zât ismi, onun dışındakiler de sıfat isimleridir. Bu çerçevede düşünüldüğü zaman *rahman* sıfat isimlerinden olup, Allah’tan başkasına atfedilmesi uygun olmayan özel bir isimdir. Dil açısından *rahman* r-h-m ve rahmet kökünden türemiş olup acımada süreklilik ve fazlalık/mübalağa ifade eden, ‘çok merhametli ve çok rahmet sahibi’ anlamına gelen bir sıfat-ı müşebbehtir. *Rahman* Allah’ın hem ismi hem de sıfatı olduğu için hem vasıflanarak hem de vasıflanmadan kullanılır.²⁰ *Rahim* de yine aynı kökten türemiş olup ‘çok merhamet edici’ anlamında bir sıfat- müşebbehe veya mübalağalı ism-i faildir ve yalnız sıfat olarak kullanılır. Dolayısıyla “Allah, Rahman, Rahim” şeklinde besmelede bir tamlama halinde bir araya gelen “Allah” O’nun zâtına mahsus bir isim, *rahman* Allah’tan başkasına atfedilmesi uygun olmayan hem isim hem de sıfat, *rahim* başka varlıklara da verilebilen bir sıfattır. Böylece üç kelimedenden oluşan bu tamlamada özelden genele doğru bir açılımı görmek mümkündür.²¹

¹⁵ Bekir Topaloğlu, “Allah”, **DİA**, İstanbul 1989, II, 486-488.

¹⁶ Yazır, **a.g.e**, I, 18.

¹⁷ Araf, 7/180; İsrâ, 17/110; Taha, 20/8; Haşr, 59/24. *Esmâ-i Hüsnâ* hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ebu Hâmid Muhammed el-Gazalî (505/1111), **el-Maksadu’l-esnâ fî şerhi es-mâ’illâhi’l-hüsnâ**, nşr. Dâru’l-kütübi’l-’ilmiyye, Beyrut, ts.; Bekir Topaloğlu, “*Esmâ-i Hüsnâ*”, **DİA**, İstanbul 1995, XI, 404-418; Suat Yıldırım, **Kur’an’da Uluhiyyet**, İstanbul 1987.

¹⁸ Koç, **a.g.e**, s. 34.

¹⁹ Yazır, **a.g.e**, I, 18; VII, 4877.

²⁰ Yazır, **a.g.e**, I, 31, 75; VII, 4877.

²¹ Yazır, **a.g.e**, I, 33, 75.

Rahmanı Allah'ın hem özel bir ismi hem de sıfatı, *rahimi* ise sadece sıfatı olarak ortaya koyan Elmalılı, ilahî isim ve sıfatların “mecazî” değil “hakikî” anlam ifade ettiklerini; Allah'ı vasfetmek üzere kullanıldıkları zaman düşünölen mananın, insan için kullanıldıklarındaki anlamdan farklı olduğunu ifade eder.²² Görölüyor ki Elmalılı, *rahman* ve *rahim* kelimelerini Allah'ın âlemle ilişkisini anlatan iki sıfat olarak kabul etmektedir. Bu bakımdan Allah'ın *rahman* ve *rahim* sıfatlarının, kelamcılar tarafından yapılan sıfatlar tasnifinde fiilî sıfatlara dâhil olduğunu ifade edebiliriz.

2. Allah'ın Rahmetinin Kapsamı

2a. Allah'ın Kendi Zatına Koyduğu Yükümlölük: Rahmet ile Muamele

Elmalılı, insanlığın en büyük sıkıntısının Allah'ın rahmetinden ümit kesmek olduğunu belirterek, O'nun rahmetine inanma ve güvenmenin insanı mutlu kılacağı-nı vurgular²³ Zira varlık sahasındaki her şey Allah'ın rahmeti tarafından kuşatılmış olup, her şeye ilk yaratılışında verilmiş olan bütün fitrî kabiliyet ve ihsanlar O'nun *rahmetinden* kaynaklanmaktadır. Bu bakımdan Allah'ın *rahmaniyeti* bütün varlıklar için bir ümit kaynağıdır.²⁴

Hamdi Yazır'a göre rahmeti çok geniş olan Allah, bütün varlıklara rahmet çerçevesinde muamele etmekle kendisini yükümlü tutmuştur. Zira bütün varlıklara hâkim olarak dilediğini yapma kudretine sahipken O, “*Allah kendisine rahmeti yazdı*”²⁵ ayetinde de ifade edildiği gibi, rahmeti seçerek bütün yaratıklarına rahmet ile muamele etmeyi kendi zatına zorunlu kılmış, rahmeti ahlâk edinmiştir. Bu bakımdan Allah ile diğer varlıklar arasındaki yaratma ve Rab'lık ilişkisinin temelinde rahmet vardır.²⁶ Nitekim “*Rahmetim her şeyi kuşatmıştır*”²⁷ buyruğunda da vurgulandığı üzere, âlemde yaratılış itibariyle Allah'ın rahmetinden payını almayan hiçbir şey yoktur.²⁸

Elmalılı, *rahman* ve *rahimin* rahmet kökünden türemiş pekiştirme ifade eden birer sıfat olmakla birlikte aralarında önemli farkların bulunduğunu belirtir. Ona göre Allah'ın *rahman* oluşu ezele (başlangıcı olmayışa), *rahim* oluşu da lâyezele (ölümsüzlüğe/sonsuzluğa) nazır/yöneliktir. Başka bir ifadeyle yaratıklar, Allah'ın *rahman* oluşuyla yaratılışlarında O'nun rahmetinden, *rahim* oluşuyla da daha sonraki süreçte merhametinden kaynaklanan nimetlerden faydalanırlar. “Bu noktaya işaret etmek için *dünyanın rahmanı, ahiretin rahimi* denilmiştir” şeklinde muğlâk bir cüm-

²² Yazır, a.g.e, I, 74-75.

²³ Yazır, a.g.e, I, 76.

²⁴ Yazır, a.g.e, I, 34.

²⁵ En'am, 6/12.

²⁶ Yazır, a.g.e, III, 1886.

²⁷ Araf, 7/156.

²⁸ Yazır, a.g.e, IV, 2295-2296.

lenin arkasından Yazır, “*Allah dñyanın da ahiretin de hem rahmanı hem rahimidir*” diyerek bu tabirin “*selef*”ten nakledildiğini ifade eder.²⁹

Rahman ve *rahim* sıfatlarını açıklamaya çalışan Elmalılı'nın yer verdiği ilk ifadeyi “*denilmiştir*” şeklinde meçhul kalıpta (edilgen) kullanması dikkatimizi çekmektedir. Hamdi Yazır'ın kelime tahlillerini yaparken sıkça adından bahsederek başvurduğu Müfredât'ta bu ifade “*kıyle/denilmiştir ki*” kaydıyla “*Allah Teala, dñyanın rahmanı, ahiretin rahimidir*” şeklinde kaynağı belirsiz olarak yer almaktadır.³⁰ Elmalılı'nın tefsirdeki kaynaklarından Zemahşerî (ö. 538/1143) ile Ebu's-Suud (ö. 982/1574), “*derler ki...*” şeklinde başlayan bir cümle ile kaynak belirtmeksizin bu ifadeye eserlerinde yer vermişlerdir.³¹ Diğer taraftan Taberî (ö. 310/923) bu hususla ilgili olarak Ebu Said el-Hudrî kanalıyla Hz. Peygamber'den gelen bir rivayeti kaydeder. Buna göre Hz. Peygamber, “*İsa b. Meryem dedi ki rahman, dñya ve ahiretin rahmanı, rahim ahiretin rahimidir.*” demiştir.³² Bu rivayeti kaydederek Taberî “*dñyanın rahmanı, ahiretin rahimi*” ifadesinin bir hadise dayandığını, sözün asıl sahibinin de Hz. İsa olduğunu ortaya koymaktadır. Elmalılı, kaynaklarda muğlâk bir kayıtla aktarılması sebebiyle, “*dñyanın rahmanı, ahiretin rahimi*” şeklinde yer alan bu cümleyi “*denilmiştir*” tarzında edilgen bir ifade ile zikrederek üzerinde durmaktan kaçınmaktadır. Hemen arkasından “*selef*”ten nakledildiğini belirttiği “*Allah dñyanın da ahiretin de hem rahmanı hem rahimidir*” ifadesini daha kapsamlı gördüğünü ima etmektedir. Bununla birlikte Hamdi Yazır'ın, *rahman* ve *rahim* sıfatlarına dair yaptığı açıklamaların, aşağıda görüleceği üzere, “*dñyanın rahmanı, ahiretin rahimi*” ifadesi doğrultusunda şekillendiğini belirtmeliyiz.

2b. Rahman ve Rahim Sıfatlarının Âlemdeki Tezahürleri

Rahman ve *rahim* sıfatlarının *rahmanî rahmet* ve *rahimî rahmet* olmak üzere iki çeşit rahmete işaret ettiğini vurgulayan Elmalılı bunları şöyle açıklar: *Rahmanî rahmet* hiçbir şarta ve önceden işlenmiş bir amele bakılmaksızın kayıtsız şartsız herkese, hatta bütün varlıklara şamil olan bir rahmettir. Başlangıçta varlık sahasına

²⁹ Yazır, a.g.e, I, 34.

³⁰ Râgıb el-İsfehanî, *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'ân*, thk. Safvan Adnan Davudî, Şam-Beyrut 1992, s. 347-348.

³¹ Ebu'l-Kasım Muhammed b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzil ve uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vîl*, Beyrut 1986, I, 6; Ebu's-Suud Muhammed b. Muhammed el-İmadî, *İrşâdu'l-aklı's-selîm ilâ mezâya'l-Kur'ani'l-Kerim*, Kahire, ts., I, 11.

³² Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli'l-Kur'ân*, thk. M. Muhammed Şakir, Kahire, ts., I, 127. İbn Kesir (ö. 774/1372) de “*Hadiste de geçtiği üzere İsa (a.s)'ın şöyle dediği nakledilmiştir: Rahman, dñya ve ahiretin rahmanı, Rahim ahiretin Rahim'idir*” diyerek, hadisi ve kaynağını zikretmeksizin, bu ifadenin Hz İsa'ya ait olduğuna işaret eder. Bkz. Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer ed-Dımaşkî, *Tefsîru'l-azîm*, thk. Muhammed Ahmed Aşûr, İstanbul 1992, I, 35.

çıkış bu rahmetin bir tecellisidir.³³ Hatta *rahmanî rahmet*, bütün varlıkların (mümkînât) yokluktan varlığa çıkarılmasını ifade eden bir var etme ya da varlık nimetini verme iradesi olduğu için her mümkünün varlık sahasına çıkarılmasını gerektirir. İnsanlar söz konusu olduğu zaman, inanan-inanmayan, çalışan-çalışmayan herkese bu rahmet sayesinde akıl ve rızık gibi nimetler verilir. Bütün mümkünler varlık sahasına çıkarılırken, akıl verilerek istediğini yapma kabiliyetiyle donatılan insanları yaratmak da *rahmanî rahmetin* kapsamında yer alan bir gerekliliktir.³⁴ Elmalılı'nın, yaratılıştaki insana akıl ve irade verilerek kendisine istediğini yapma kabiliyetinin potansiyel olarak yüklenmesini, Allah'ın *rahman* sıfatı kapsamında değerlendirmesi dikkat çekici bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Rahimî rahmet, akıl ve irade sahibi olarak yaratılan insanı, iradesine bir tercih payı bırakarak sorumluluk altına almayı ve ona “*Kim zerre ağırlığına bir iyilik yapmışsa onun karşılığını görür. Kim de zerre ağırlığına bir kötülük yapmışsa onun da karşılığını görür.*”³⁵ ayeti gereğince mükafât ve ceza vermeyi ifade eder.³⁶ Zira *rahimî rahmet*, *rahmanî rahmet* sonucu verilen nimetleri iyi değerlendirme ve çalışıp-çabalama şartına bağlanmış olan bir rahmettir. Dinde çalışma ve gayretin önemi de buradan gelmektedir.³⁷ Böylece Elmalılı'nın *rahmanî rahmet* ile *rahimî rahmet* arasındaki ayırımı, varlıklar içerisinde akıl, irade ve seçme hürriyeti gibi değerli nimetlerin verildiği insanı göz önüne alarak yaptığını görüyoruz.

Elmalılı, yukarıda bahsedilen iki tür rahmet arasındaki farkı ortaya koymak üzere şöyle bir karşılaştırma yapar: *Rahmanî rahmet* hiçbir şarta bağlı olmaksızın, ilahi takdirin gereği olarak her şeyde tezahür ederken, *rahimî rahmet* ise özellikle insanın çalışıp-çabalamasına göre bir kanun (sünnetullah) çerçevesinde tezahür eder. *Rahmanî rahmet* açısından, dilediğine rahmetini bol bol ihsan eden Allah, *rahimî rahmet* açısından da davranışlarını düzeltip güzelleştiren ve iyilik yapanların emeklerinin karşılığını mutlaka verecektir. Bu bakımdan *rahmanî rahmetin* en bariz özelliği *ihsan*, *rahimî rahmetin* en bariz özelliği de *adalettir*. Dolayısıyla aklını kullanan, iradesine hâkim olarak davranışlarını düzeltip güzelleştiren ve iyilik yapanlar (salih amel işleyenler) hem *rahmanî rahmetten* hem de *rahimî rahmetten* yararlanırlar.³⁸

Rahman olan Allah'ın rahmeti çok geniştir, fakat *rahim* olan Allah da insanın seçme hürriyetini kullanarak işlediği kötülöklere ceza ve azap takdir etmiştir. Allah'ın, insanın günah işlemesine izin vermesi günaha rıza göstermesini gerektirmez; aksine istediğini yapma hürriyetine sahip olan insanın sorumluluğunu ortaya koyar.

³³ Yazır, a.g.e, VII, 4869.

³⁴ Yazır, a.g.e, I, 76-77.

³⁵ Zilzal, 99/7-8.

³⁶ Yazır, a.g.e, I, 78.

³⁷ Yazır, a.g.e, VII, 4869-70.

³⁸ Yazır, a.g.e, IV, 2646-2647.

Çünkü diğer varlıklardan farklı olarak ona aklını kullanma, anlama ve sezme yeteneği verilmesinin yanında kitap ve peygamber de gönderilmiştir.³⁹ İlk yaratılışa her şeyi yokluktan varlık sahsına çıkarmak *rahmanî rahmetin* bir sonucudur. Varlık sahasında çalışıp çabalayanların gayretlerinin karşılığını ayrıca vermek de *rahimî rahmetin* bir gereğidir. *Rahmanî rahmet* olmasaydı insanlar yaratılmaz, yaratılıştan kendilerine verilen yeteneklerden, akıl ve irade gibi nimetlerden mahrum kalırlardı. *Rahimî rahmet* olmasaydı, yaratılıştan getirilen kabiliyetler geliştirilemez, sahip olunan nimetlerin değeri anlaşılamazdı.⁴⁰

Buraya kadar anlatılanları dikkate aldığımız zaman Hamdi Yazır'ın ortaya koyduğu düşünceye göre, Allah'ın *rahman* sıfatı, bütün varlıkların yaratılışının dayanağı konumundadır. İnsanın, Allah karşısındaki sorumluluğunun temelinde de *rahman* sıfatı yer almaktadır. Fakat Allah'ın *rahman* sıfatının ahirette nasıl tezahür edeceğine dair herhangi bir işaret görülmemektedir. Başka bir ifadeyle Elmalılı, eserinde kullanırken hakkında açık bir tavır benimsemekten çekindiği, "*dünyanın rahmanı, ahiretin rahimi*" tabiri çerçevesinde açıklama yapmaktadır. Nitekim şu ifadelerinde de bu düşüncesini görüyoruz: Hz. Muhammed (a.s)'in peygamber olarak gönderilişine kadar "*Rahmetim her şeyi kuşatmıştır*" prensibi ile "*dilediğime azabımı isabet ettirim*"⁴¹ prensibi bir denge içerisinde yürürlükteydi. Fakat onun peygamber olarak gönderilişiyle rahmet ve azap ilkesi ayrılarak, bütün insanlık için dünyevî ve uhrevî rahmete ermenin yollarını gösterecek, azaptan ebedî olarak kurtulmayı sağlayacak olan tevhid dini yürürlüğe girmiştir.⁴² Başka bir ifadeyle Hz. Muhammed (a.s), bütün âlemlere Allah'ın rahmetinin eseri ve bir rahmet olmak; akıl sahibi varlıklara iyilik ve kurtuluş yolunu, her iki dünyada mutluluk getirecek olan tevhid dinini öğretmek üzere gönderilmiştir.⁴³ Böylece Elmalılı, Allah'ın geniş rahmeti çerçevesinde, insanoğlunun sahip olduğu akıl nimetini kullanarak Din'in aydınlık yolunda dünya ve ahiret mutluluğunu elde etmesine imkân hazırlandığını ortaya koymaktadır.

Sonuç

Hamdi Yazır'a göre *rahman* ve *rahim*, Allah-âlem, özellikle de Allah-insan ilişkisinde önemli sonuçları olan iki sıfattır. Rahmet kökünden türemiş birer pekiştirme sıfatı olan *rahman* ve *rahim* sıfatları arasında önemli farklar vardır. Rahmeti çok geniş olan Allah'ın bütün varlıklara rahmet çerçevesinde muamele etmeyi kendi zatına farz kıldığını vurgulayan Elmalılı, Allah'ın rahmetini, insanın varlıklar arasındaki konumunu öne çıkararak, *rahmanî rahmet* ve *rahimî rahmet* olmak üzere

³⁹ Yazır, a.g.e, IV, 2080-2081.

⁴⁰ Yazır, a.g.e, I, 36.

⁴¹ Araf, 7/156.

⁴² Yazır, a.g.e, IV, 2300-2301.

⁴³ Yazır, a.g.e, V, 3375.

ikiye ayırmıştır. *Rahmanî rahmet* hiçbir şarta bağlı olmaksızın bütün varlıkları kapsar ve *ihsan* ilkesine göre, onlara muhtaç oldukları bütün nimetlerin verilmesini gerektirir. *Rahimî rahmet* ise akıl, irade ve seçme hürriyeti verilerek diğer varlıklardan üstün yaratılan; peygamberler ve kitaplar gönderilerek iyiliğe ve doğruluğa yönlendirilen insanın yaptıklarının değerlendirilmesini; bunların *adalet* ilkesi çerçevesinde karşılığının verilmesini ifade eder.

KAYNAKÇA

- ACLUNÎ, İsmail b. Muhammed (1161/1749), **Keşfu'l-hafâ ve müzîlu'l-ilbâs**, (I-II), Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1988.
- ARPAGUŞ, Hatice K., "*Tanrı Tasavvurunda Rahmet ve Gazap*", **Tanrı Tasavvurları ve Sosyal Hayata Yansımaları Sempozyumu**, Sakarya 2006, s. 214-252.
- ATAY, Hüseyin, **Kur'an'da İman Esasları**, Ankara 1998.
- AYDIN, Mehmet S., **Alemden Allah'a**, İstanbul 2000.
- İslam Felsefesi Yazıları**, İstanbul 2000.
- DÜZGÜN, Şaban Ali, **Allah, Tabiat ve Tarih**, Ankara 2005.
- EBU DAVUD, Süleyman b. El-Eş'as es-Sicistânî (275/888), **Sünen**, (I-IV) İstanbul 1992.
- EBU'S-SUUD, Muhammed b. Muhammed el-İmadî (982/1574), **İrşâdu'l-aklı's-selîm ilâ mezâya'l-Kur'ani'l-Kerim**, (I-IV), Kahire, ts.
- GAZALÎ, Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed (505/1111), **el-Maksadu'l-esnâ fi şerhi esmâ'llâhi'l-hüsnâ**, Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
- er-Risâletu'l-ledünniyye**, (**Mecmuatu Resâil** içinde), Daru'l-kütübi'l-İlmiyye, (I-VII), Beyrut, ts.
- GÖLCÜK, Şerafettin -Süleyman Toprak, **Kelam**, Konya 1991.
- GÜLER, İlhami, **Allah'ın Ahlâkîliği Sorunu**, Ankara 2000.
- Sabit Din Dinamik Şeriat**, Ankara 1999.
- İBN KESİR, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer ed-Dımaşkî (774/1372), **Tefsîru'l-azîm**, (I-VIII), thk. Muhammed Ahmed Aşûr, İstanbul 1992.
- İSFEHANÎ, Râgıb (425/1034), **Müfredâtu elfâzi'l-Kur'an**, thk. Safvan Adnan Davudî, Şam-Beyrut 1996.
- İZMİRLİ İsmail Hakkı, **Yeni İlm-i Kelam** (1946), haz. Sabri Hizmetli, Ankara 1981.
- KARADENİZ, Osman, "*Rahmân als Beiname Allahs*", **Theion, Diakonie Der Religionen 2**, Ed. B. Beinhauer Köhler, Matthias Benad und Edmund Weber, Frankfurt 2005, XIV, s. 31-44.
- KAZANÇ, Fethi Kerim, "*Eş'arî Kelam Sisteminde Allah Anlayışı ve Doğurduğu Sorunlar*", **Tanrı Tasavvurları ve Sosyal Hayata Yansımaları Sempozyumu**, Sakarya 2006, s. 107-142.
- KOÇ, Turan, **Din Dili**, Kayseri 1995.
- RAHMAN, Fazlur (1988), **Ana Konularıyla Kur'an**, çev. Alpaslan Açıkgenç, Ankara 1993.
- SUYUTÎ, Celaleddin b. Ebi Bekir (911/1505), **el-Câmiu's-sağîr fi ehâdisi'l-beşîri'ne-zîr**, (I-II), Beyrut 1990.
- TABERÎ, Muhammed b. Cerir (310/922), **Câmiu'l-beyân an te'vîli'l-Kur'an**, (I-XVI), thk. M. Muhammed Şakir, Kahire, ts.
- TOPALOğLU, Bekir, "*Allah*", **DİA**, İstanbul 1989, II, s. 471-497.
- "*Esmâ-i Hüsnâ*", **DİA**, İstanbul 1995, XI, s. 404-418.
- ULUTÜRK, Veli, **Kur'an'ı Kerim Allah'ı Nasıl Tanıtıyor?**, İzmir 1985.

YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi (1942), **Hak Dini Kur'an Dili**, (I-X), İstanbul 1971.

YILDIRIM, Suat, "*Besmele*", **DİA**, İstanbul 1992, V, s. 529-532.

--**Kur'an'da Uluhiyyet**, İstanbul 1987.

YILMAZ, Sabri, "*Die Attribute "der Allerbarmer" (ar-rahmân) und "der Allbarmherzige" (ar-rahîm) bei Elmalılı*", **Theion, Diakonie Der Religionen 2**, Ed. B. Beinhauer Köhler, Matthias Benad und Edmund Weber, Frankfurt 2005, XIV, s. 55-61.

ZEMAŞERÎ, Ebu'l-Kasım Muhammed b. Ömer (528/1133), **el-Keşşâf an hakâiki't-tenzil ve uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vîl**, (I-IV), Beyrut 1986.